

Рецензия

НА

ПРОФ. Д-Р СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра „Арабистика и семитология“

ОТНОСНО КАНДИДАТУРАТА НА

ДОЦ. Д-Р ТЕОДОР АРСОВ ЛЕКОВ

За заемане на академичната длъжност „професор“ по ПН

2.1. Филология (Египтология – език и култура на Древен Египет), обявен за
нуждите на Факултета по класически и нови филологии в
Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в ДВ, бр. 52/27.06.2025 г.

Рецензията е изготвена във връзка със Заповед № РД-38-384 / 11.07.2025 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ проф. д-р Георги Вълчев за определяне на състава на Научното жури по настоящия конкурс за професор, както и въз основа на Протокол № 1 / 3.09.2025 г. от първото заседание на Научното жури.

Данни за кандидата и участието му в конкурса

Доц. д-р Теодор Арсов Леков е единствен кандидат по конкурса. Завършил е Исторически факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1995 г.), където след това е защитил и дисертация на тема „Представите за човешката личност в историческото развитие на древноегипетската религия“. От 2005 г. е доцент в Нов български университет (хабилитационен труд на тема „Свещените книги на Древен Египет. Традиции и развитие“), където участва активно в развитието на египтологията. Член е на Българския институт по египтология при Нов български университет, директор е и на Българската археологическа мисия в Луксор, Арабска република Египет.

Същевременно в продължение на почти три десетилетия (1996 до 2023 г.) Теодор Леков поддържа развитието на египтологията, подпомагайки заедно с други колеги и изучаването на древните блискоизточни изследвания (асириология) в катедра „Арабистика и семитология“ във Факултета по класически и нови филологии (Център за източни езици и култури) на Софийския университет. До голяма степен благодарение на дейността на доц. Леков тези дисциплини продължиха да се развиват успешно като част от учебния план на специалност „Арабистика“, където преди около четири десетилетия започва и тяхното разработване в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. След завръщането си в Алма матер през 2023 г. доц. Леков надгражда значително своя принос в развитието на египтологията към катедра „Арабистика и семитология“, в която от настоящата 2025/2026 академична година стартира и ръководената от него първа магистърска програма по египтология на Софийския университет – „Египтология (Език и култура на Древен Египет)“.

Оценка на научните публикации и приноси на кандидата

Представените от доц. д-р Теодор Леков документи и публикации, както и справка по чл. 26 от ЗРАСБ, показват съответствие с минималните наукометрични изисквания за заемане на академичната длъжност по обявения конкурс съобразно ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и ПУРПНСЗАДСУ. Той кандидатства по конкурса с 11 публикации, излезли от печат през периода 2016 – 2025 г., от тях 2 книги (една научна монография с качествата на хабилизационен труд и една монографична книга за по-широка аудитория, издадена като учебник с лекции по митология и религия в съавторство с Пламен Бочков), 3 студии и 6 статии.

Ключово място сред представените за участие в конкурса публикации на доц. д-р Теодор Леков заема неговият **хабилизационен труд *Текстове на пирамидите: Текстове на пирамидите и безсмъртието на египетския владетел в епохата на Старото царство*** (София: Изток-Запад, 2025) с общ обем 853 страници. Трудът се състои от Предговор (с. 9–12) и монографично изследване „*Текстове на пирамидите и безсмъртието на египетския владетел в епохата на Старото царство*“ (с. 15–243), последвано от частта *Текстове на пирамидите: Превод и транслитерация* (с. 246–853). Обемната част с превода и транслитерацията отбелязва и първото пълно представяне на този древноегипетски сакрален корпус текстове на български език. По този начин се въвежда в научна употреба основен извор за историята и културата на Древния изток, станал известен на науката още през 1880 г, когато съзателят на египетската Служба за древностите Огюст Мариет започва разчистването на входа към гробната камера на пирамидата на царя Пепи I в Сакара.

Предговорът на монографията подчертава значимостта на „Текстове на пирамидите“ като условно наименование на сборници с магически заклинания, изписани в погребалните помещения на пирамидите на фараоните и съпругите им в Старото царство (XXV – XXIII в. пр. Хр.). Магическите формули на тези текстове, които продължават да се изписват и използват през следващите хилядолетия в Средното и Новото царства, са най-древният познат ни корпус на религиозната литература не само в Древен Египет, но и в човешката цивилизация. Това подсказва и огромният научен и читателски интерес към „Текстове на пирамидите“ като устойчив елемент на културния пласт, прекосяващ столетията и хилядолетията, когато е именуван и „Текстове на саркофазите“, а отделни заклинания от него са помествани и в сборниците на *Книга на мъртвите* и други ритуални книги.

Доц. Леков логически извежда и избраният от него подход, като споделя че това е негов дългогодишен проект, спецификата на който налага изданието на самите заклинания да бъде оформено като двуезичен текст. Залегналата в методологията извороведска обосновка е убедителна с направения от автора избор да следва организацията в корпуса със сводни йероглифни издания на водещия германски египтолог Курт Зете, към който са включени по-късно откритите заклинания, а към номерацията на съответното заклинание са добавени данните за публикуването му в йероглифното издание.

Самото **монографично изследване** „Текстове на пирамидите и безсмъртието на египетския владетел в епохата на Старото царство“ е основано на убедителна и логична структура. Монографията включва две основни глави, подразделящи се на параграфи и/или подпараграфи, последвани от Заключение, списък на съкращенията и библиография, включваща използваната литература.

Първа глава, озаглавена „Проучвания на Текстове на пирамидите (ТП)“, се състои от 7 параграфа. В тях доц. Леков изяснява с вещина историята на откриването и публикуването на ТП, датировката на текстовете и тяхната връзка с царските пирамиди, дискутира погребалния и заупокоен ритуал в Старото царство, въвежда проблема за реда на четене в ТП и тяхната типология, за да предложи свои наблюдения върху систематизацията на ТП и тяхната функция. При организацията на своето изложение и аргументация авторът показва задълбоченост и компетентност по въпросите, отнасящи се до историята на разглежданите текстове, която представя убедително в контекста на предходните изследвания по свързаните с тях теми. Открит е не само методът на Курт Зете, но са анализирани подходите и на други значими египтолози като Гюстав Жакъе, Гастрон Масперо и Жан Сен Фер Гарно, чиято дейност по разбирането и публикуването на ТП изиграва водеща роля.

След дълбочинен анализ на изворите и контекста Теодор Леков дискутира проблемите около датировката на ТП. Конвенционално се смята, че за пръв път „Текстовете на пирамидите“ са изписани в пирамидата на царя Унис, последния цар от V династия, а последната царска гробница е тази на царя Иби (Аба) от времето на VIII династия, или за времето от около 2375 – 2160 г. пр. Хр. Доц. Леков обаче намира аргументи и в полза на хипотезата, че има свидетелства, които ни позволяват да определим ТП като значително по-древни от времето, когато са изписани в пирамидата на Унис. За целта авторът предприема анализ на някои допълнителни критерии за древността на ТП, като се спира и на езиковите особености и граматиката на текстовете (с. 33 и сл.).

Теодор Леков откроява значението на смисъла и функцията на царската пирамида за разбирането на ТП във връзка със съдбата на царя. Убедителен е и анализът на етимологията на думата „пирамида“, използвана в по-късните периоди от древноегипетската история със значението на гробница. В анализа е подчертано, че на египетски език пирамида би трябвало да означава и „средство за възнесението“, което се свързва с древния тип гробница – мастаба (от араб. *мастаба* – „каменна скамейка“), изобразявана в ТП като стъпаловидна постройка (с. 35). Интересни са и разсъжденията за формите на пирамидите. Подчертава се, че различните възгледи за пирамидата като първичен хълм, изгряващо слънце или стълба към небето не са взаимоизключващи се, а по-скоро показват множеството аспекти на една многопластова представа (с. 39).

„Текстове на пирамидите“ са показателни не само по отношение на идеята за безсмъртие в контекста на представата, че името на царя е свързано с неговия паметник, величието на който ще направи устойчиво името му. Леков отбелязва, че

освен безсмъртие чрез запазвания спомен, размерите на пирамидата имат и друго значение, отразено в текстове като заклинание 600 от ТП (с. 51), съдържащо версии за сътворението. Така се оказва, че пирамидата става и „обиталище на Ка – жизнената енергия, потенциалът, който пребивава в нещата и ги прави възможни“ (с. 52). Централно значение за разбирането на древноегипетския светоглед играе откритото в хабилитационния труд ядро от идеи за безсмъртието на царя и въпросът доколко те се отнасят и до неговите поданици (с. 66–67). ТП представят мъртвия цар като пътуващ към своето Ка, за да се съедини с него, осмисляйки по този начин процеса на смъртта (с. 116–117).

Важна роля тук е отредена на понятието Ба, често превеждано като „душа“ – най-общо обозначаващо формата, под която мъртвият продължава своето съществуване в отвъдното. И ако текстовете от Старото царство отнасят Ба само към владетеля, в Средното царство „Текстове на саркофазите“ споменават Ба и по отношение на обикновения човек. Този въпрос, както отбелязва Леков, е много сложен, защото познатите ни от изображения в частни гробници изпълнители на заупокойни текстове *саху* превръщат мъртвия в Ах (безсмъртен дух). А онази част от личността, т.е. формата на съществуване в отвъдното, която е обект на тази трансформация, е именно Ба (с. 67).

Втора глава „Представите за безсмъртието на египетския цар, отразени в ТП“ е сърцевина на предложената от Теодор Леков концептуализация. Тази глава се подразделя на 4 основни параграфа, два от които (№ 3 и № 4) на свой ред включват по няколко подпараграфа. В началото на главата авторът се заема с проблематизиране на идеята за мит и ритуал в египтологията от гледна точка на тяхната връзка с „Текстове на пирамидите“. Той прибягва до основополагащите идеи на египтолога Зигфрид Шот, който подчертава, че в ТП няма разказани митове, а само позовавания, изказвания за тяхното съществуване, а свободата, с която са се ползвали редакторите на ритуалите да адаптират данни за имената на боговете и т.н., съчинявайки тези текстове, не би била възможна, ако по това време митовете не са били фиксирани в ясна наративна форма. Така в началото са съществували ритуали, лишени от митологична основа (с. 141). От своя страна Ян Асман повдига отново въпроса за „скритостта“ на египетския мит и многозначността на използваните основни понятия (с. 141–145).

Въз основа на предприетия преглед върху проблемите на мита в древноегипетската култура и на въведеното разграничение между мит и митологичен наратив доц. Леков успява да очертае своя възглед за наличието на три модела на светоусещане – магически, митологичен и логически. Всеки от тях според него се отличава със свои специфични характеристики на времето и пространството, както и с различни отношения между субект и обект (с. 150). В тази класификация магическият модел се основава върху осъзнаването на единството на света, в което всичко има общ произход. Интересен тук е въпросът дали и в каква степен идеята за споменатия „източник на творението, което е развило Едното, изначалният принцип

на света, Богът-Творец“ (с. 151) има връзка с близкоизточните монотеистични религии и представи за Бога и света.

Митологичният модел в предложената от Теодор Леков типология е свързан с концептуализация на магическото, доколкото „митологическото създава ред от хаоса на безкрайните възможности превъплъщения на магичното“ (с. 152). По този начин се изгражда устойчива картина на света. „Ако магическото открива свещените истини, подчертава авторът, то митологичното ги затвърждава и споделя, правейки ги социални норми и културен код“ (с. 153). В третия модел, този на логическото осъзнаване, „субектът вече е онтологически напълно отделен от обектите, които осъзнава“ (с. 154). Интерес тук предизвикват и разсъжденията на доц. Леков във връзка с това как този процес на осъзнаване се отразява върху представите за времето и миналото. Той подчертава различни регистри на светоусещане (с. 155), при които се преплитат цикличност (при магическото и митологичното) и линейност (при логическото осъзнаване). Интересен от сравнителна гледна точка е приведеният по аналогия пример с християнството (с. 157–158) – най-вече защото доизяснява и онагледява приложимостта на въведената типология към разбирането на световни религии.

Въз основа на тази ясна класификация, демонстрираща високо ниво на теоретично осмисляне на културните и религиозните явления от гледната точка на историк с афинитет към религията, филологията и философията, се разглежда и образът на египетския цар като пример за митологична картина на света върху текстови материал от ТП (с. 158–159). Разкрит е начинът, по който древните египтяни са разбирали и обосновавали безсмъртието на царя, като анализът се основава на въведената от Леков класификация, разграничаваща трите модела на светоусещане – магически, митологичен и логически.

С оглед на това са убедителни и **изводите** на автора, формулирани в **последните параграфи на Втора глава и Заключение**. Сред тях е обобщението, че е до голяма степен подвеждаща дълго обсъжданата в науката теза за „скритостта“ на египетския мит, за липсата на митове в ранните епохи или за неговата специфична роля в египетската култура.. В древноегипетските автентични източници митът в смисъла му на литературен разказ наистина отсъства, ала митът като формулиране на познание за света, произтичащо от митологичния светоглед, е налице (с. 165). Същото се отнася и до изводите от анализа за царя и света на боговете. Сред тях две основни божества играят роля за безсмъртната съдба на царя в ТП. Това са Озирис и Слънцето, като за слънчевото божество се използват различни имена – Атум, Ре, Хепри (с. 184), с превъплъщенията на царя са свързани Ка, Ба и Ах (с. 206), а възнесението му към небето е доминираща тема в ТП (с. 211). Това богатство на ТП дава на Леков основание да заключи, че изследваният от него корпус е „духовно наследство, което може да се проследи през цялата по-сетнешна египетска история, до самия залез на египетската цивилизация“ (с. 213).

Високият професионализъм на доц. д-р Теодор Леков в използването на методология, която по-общо бих определил като прилагане на **класически историко-филологически подход** към „Текстове на пирамидите“, ми дава основания да приема и всички отнасящи се до монографията приноси (№ 1–6) и включени в Справката за оригиналните научни приноси на публикациите му като част от предоставените материали по процедурата. Тези определени от самия кандидат приноси са: (1) религиоведско-културологичен (около проблема за „скритостта“ на египетския мит и въведения трикомпонентен модел на светоусещане – магически, митологически и логически); (2) свързан с дискусията за реда на четене на пирамидите; (3) произтичащ от анализа на стилистиката на ТП; (4) относим към употребата на понятията *рехит* и *пат* като категории хора в ТП (царят ръководи подчинените си като крайниците на една божествена плът и може да ги спаси по пътя към безсмъртието); (5) представянето на темата за раждането на владетеля и образа на Слънчевото око, който не е разглеждан в досегашните изследвания; и (6) употребата на понятията Ка, Ба и Ах при възнесението на царя в ТП.

Монографичното изследване на Теодор Леков и основаващия се на специализираните му езикови и аналитични умения превод с транслитерация на „Текстове на пирамидите“ са ярък резултат от задълбочен и приносен научен труд. Този хабилитационен труд е несъмнено част от продължаващото утвърждаване на българската египтология като значимо академично поле и нейната все по-ясна разпознаваемост на международната научна сцена.

Останалите представени за участие в конкурса публикации попадат в различни жанрове и са с различен обем, но в съвкупността си свидетелстват за това, че доц. д-р Теодор Леков е не само утвърден египтолог, но и учен, който има тънък усет за това как резултатите от научноизследователската работа могат да бъдат популяризирани сред по-широка аудитория.

Сред приложените публикации има статии и студии на български и английски език. В тях доц. Леков внася и допълнителни приноси, коректно отразени в предоставената автосправка: относно Ба като форма на съществуване след смъртта, идентифицирането на части от тялото на мъртвия с божествата, религиозната образност и иконография, езиковедското и епиграфско разбиране на текстове, свързани с химн на Озирис. В приносната си студия “A Hymn to Osiris from the Late Period”, публикувана в сборника *Древен Египет, светът на Средиземноморието и Изтока* (София: Изток-Запад, 2022), доц. Леков включва всички 12 версии на химн в чест на Озирис между XV династия и времето на император Тиберий.

Книгата *Митология и религия* (София: Нов български университет, 2016), предназначена за по-широка аудитория е издадена като учебник в съавторство с Пламен Бочков. В нея Теодор Леков е автор на Част втора „Светът на религиите“ (с. 163–376), където демонстрира способността си за синтез на огромен по обем разнороден материал и поднасянето му в достъпна за студенти и други читатели форма.

Доц. д-р Теодор Леков е представил и списък с **35 цитирания** в български и чуждестранни научни издания. Това покрива минималните наукометрични и показва неговата все по-голяма разпознаваемост като утвърден египтолог.

Сред **научните проекти** на кандидата се открояват значимите постижения на доц. д-р Теодор Леков като ръководител на международния проект „Българска археологическа мисия в Луксор, (гробницата на Пиай, TT 263). Тук също проличава усетът за популяризация на научните резултати пред по-широка аудитория, свидетелство за което са получилият признание документален филм на Българската национална телевизия „Царят и слънцето. Пътешествие в история на Древен Египет“, 2022 г., и редица други изяви в националните електронни медии.

Доц. Леков има опит и в научното ръководство на **докторанти**. Един от тях е успешно защитил и вече е хабилиотирано лице, а друг е отчислен с право на защита.

Оценка на опита на кандидата в учебната дейност

В Софийския университет „Св. Климент Охридски“ опитът на доц. д-р Теодор Леков като преподавател е свързан през последните десетилетия основно с катедра „Арабистика и семитология“. Той е разработил и успешно е водил различни дисциплини в областта на египтологията, историята и културата на Древния изток към специалност „Арабистика“. Сред тях са: „Увод в египтологията“, „История на Египет“, „Международните отношения в Древния изток“, „Религия и култура на Древен Египет“, „Класически египетски език“ – I, II ч. и др.

След преминаването си на щатна работа като доцент във Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет през 2023 г. доц. д-р Теодор Леков е титуляр на въведената през 2024 г. основна задължителна дисциплина „История и култура на Древния изток“, изучавана в I курс на специалност „Арабистика“. През последните години той вече води курсове, посветени на Древния изток, и в някои други изтоковедски специалности на Факултета по класически и нови филологии като „Иранистика“ и „Индология“. Разработената и стартирала през настоящата академична година магистърска програма „Египтология (Език и култура на Древен Египет)“ към катедра „Арабистика и семитология“ е нова важна крачка към утвърждаването на доц. Леков като преподавател в Софийския университет. Няколко от задължителните дисциплини, както и част от избираемите курсове в тази магистърска програма, се водят от него. Личните ми впечатления от преподавателската работа на доц. Леков показват, че той съумява да привлече вниманието и интереса на студентите, като се ползва с тяхното уважение.

Към това трябва да се добави и богатият преподавателски и административен опит на доц. д-р Теодор Леков в Нов български университет, където той е на щатна работа между 2001 и 2023 г. – първо като асистент и главен асистент, а от 2005 г. като доцент. Разнообразният набор от курсове, водени от него до 2023 г. в Нов български университет, са посветени на области като древноегипетски език, йератика, религия и митология на Древен Египет, магията и свещените книги на Древен Египет.

Заклучение

Въз основа на гореизложеното убедено подкрепям кандидатурата на доц. д-р Теодор Леков и предлагам на уважаемото научно жури да гласува за избирането му на академичната длъжност „**професор**“ по ПН 2.1. Филология (Египтология – език и култура на Древен Египет), обявен за нуждите на Факултета по класически и нови филологии в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

17 октомври 2025 г.

/проф. д-р Симеон Евстатиев/